

होटल रेस्टुरेन्टमा बालकामदारहरुको अवस्था एक अध्ययन

(काठमाडौँ जिल्लाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र

विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीको लागि

आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति

गर्नका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

मनिसा बिष्ट

सिम्बोल नं. : २८३२०३०

रजिष्ट्रेसन नं. : ६-२-२६२-१३३-२०१६

समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०८०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा समाजशास्त्र विज्ञान
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर काठमाडौं

सिफारीस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूर्ति गर्नका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा मनिसा विष्टले काठमाडौं महानगपालिका सुन्धारा क्षेत्र भित्र रहेका होटल र रेस्टुरेन्टमा बाल कामदारहरुको अवस्था पत्ता लगाउन गरिएको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र तयार पनि भएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको मुल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

डा.मनहरि ढकाल

(शोध निर्देशक)

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर काठमाडौं

मिति : २०८०/०८/०८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा समाजशास्त्र विज्ञान
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

प्रस्तुत मानविकी तथा समाजशास्त्र सकांयअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि आशिका आवश्यकता पुरा गर्न काठमाडौं महानगपालिका सुन्धारा क्षेत्र भित्र रहेका होटल र रेस्टुरेन्टमा बाल कामदारहरुको अवस्था पत्ता लगाउन गरिएको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रलाई स्वीकृति पदान गरियो ।

शोधपत्र मुल्याङकन समिति

.....

डा. युवराज लुईटेल
 विभागीय प्रमुख

.....

डा. मनहरि ढकाल
 शोध निरीक्षक

.....

प्रेम चलाउने
 वाह्य निरीक्षक

मिति : २०८०/०८/१८

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि काठमाडौं जिल्ला भित्र रहेका होटल र रेस्टुरेन्टमा बाल कामदारहरुको अवस्था पत्ता लगाउन गरिएको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन शिर्षकको शोधपत्रलाई पेश गरेकी छु ।

यस शोधको लागि अध्ययन र खोज गर्ने जमर्कोमा धेरै मित्रहरु तथा आफन्तहरुबाट उत्साह र प्रेरणा मिलेको छ । मेरो खोजलाई व्यवस्थित र सही ढङ्गबाट परिचालन गर्न अनुसन्धान मुल्यबाट सचेत रहेर कार्य क्षेत्रमा लागि पर्ने र खोजसँग सम्बन्धित रहेका युवराज लुइटेल र डा. मनहरि ढकालज्युको कार्यले मलाई अत्यन्त उर्जामय प्रेरणा मिलेको छ ।

शोधकार्यको सुरुदेखी अन्तसम्म आफ्नो अमूल्य सुझाव सल्लाह र मार्ग निर्देशन दिन सहयोग गर्नु हुन शोधनिर्देशक डा.मनहरि ढकालप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । बालश्रम सम्बन्धि विभिन्न सुचनाहरु उपलब्ध गराएर मेरो सोधलाई सहयोग गर्नुहुने काठमाडौं जिल्ला रन्तपार्क क्षेत्रको होटल र रेष्टुरेन्टमा रहेका बालबालिकाहरुप्रति पनि म आभारी छु । यसका साथै विद्यालय शिक्षा देखि उच्च शिक्षासम्म पुऱ्याउन आर्थिक र व्यवहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस स्थानसम्म ल्याइपुऱ्याउने मेरा पुजनिय बुबा राजु बिष्ट र आमा मैना बिष्टप्रति म आजिवन ऋणि हुनेछु । त्यसैगरी अध्ययनका क्रममा समय दिएकोमा मेरा प्यारो दाजु राकेश बिष्टलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी मेरा शोधकार्यको समयमा सरसल्लाह र सुझाव दिई अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्ने साथीहरू सरिता के.सी, सुरक्षा जि.सि. लगायत अन्य अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै यो शोधपत्र कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गरीदिनु हुने सुमन राईलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोधपत्र अध्ययनका क्रममा तथ्याङ्क संकलन तथा अन्तवता अनुसुची भर्न सहयोग गरिदिने सम्पूर्ण उत्तरदाताहरू प्रति आभार व्यक्त गर्दै धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहान्छु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरका समाजशास्त्र विभागका प्राध्यापक आदरणीय गुरु मनहरि ढकालको मार्गदर्शन, मुल्याङ्कन र सुझावको आधारमा यो रचनात्मक टिप्पणी तयार पारिएको हो ।

.....
मनिसा बिष्ट

विषय सुची

सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
विषय सुची	iv
तालिका सुची	viii

पेज नं.

अध्याय एक

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	५
१.५ अध्ययनको संगठन	६

अध्याय दुई

पूर्व साहित्यको समिक्षा

२.१ बालबालिका र बालश्रम	७
२.२ सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	७
२.२. अनुभवजन्य समीक्षा	१०
२.३.१ बालबालिका घरेलु कामदार बन्नुका कारण र असर	१५
२.३ नेपालमा बालबालिका सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था	१६
२.४ बाल अधिकारका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय कानुन	१७
२.५ अध्ययनको अन्तर	१८

अध्याय तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट र यसको औचित्य	१९
३.२ अध्ययनको ढाँचा	१९

३.३ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	१९
३.४ अध्ययनको समग्रता तथा नमुना छनोट	२०
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	२०
३.५.१ अन्तर्वार्ता	२०
३.५.२ अवलोकन	२१
३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुति	२१
३.७ अध्ययनको सीमा	२१

अध्याय चार

तथ्याक्त संकलन र प्रस्तुतीकरण

४.१ बाल कामदारहरूको व्यक्तिगत र पारिवारिक पृष्ठभूमि	२२
४.१.१ उमेर संरचना	२२
४.१.२ बाल श्रमिकहरूको जातिय संरचना	२३
१.४.३ लिङ्गका आधारमा बालश्रम	२४
४.१.४ जिल्ला अनुसार बालश्रम	२५
४.२ कामदारहरूको पारिवारिक पृष्ठभूमी	२६
४.२.१. परिवारको आकार	२६
४.२.२ परिवारसंगको सम्बन्ध	२७
४.२.३ पारिवारिक पेशा	२८
४.२.४ खाद्यान्न प्रयाप्तताको स्थिति	२९
४.२.५ घर छोड्नु अघि परिवारलाई दिएको जानकारी	३०
४.२.६ आमाबाबुद्वारा बालकामदारहरूको काम गर्ने ठाउँको भ्रमण.	३१
४.३ शैक्षिक स्थिति	३२
४.३.१ बालबालिकाको शैक्षिक स्थिति	३३
४.३.२ विद्यालय छोड्नुको कारणहरू	३३
४.३.३ शिक्षा सम्बन्धी श्रमिक बालबालिकाको दृष्टिकोण	३४

अध्याय पाँच

बाल श्रमिकहरूको अवस्था बालश्रमिक बन्नुका मुख्य कारणहरू

५.१ घरेलु कामदार बालबालिकाहरूको वर्तमान अवस्था	३६
५.१.१ बालबालिकाहरूले गर्ने कामको प्रकृति	३६
५.१.२ बाल मजदुरहरूको काम गर्ने समय	३७
५.१.३ कामबाट हुने आम्दानी	३८
५.१.४ तलब बचत	३८
५.१.५ बचत तलब कसलाई दिने	३९
५.२ काम गर्ने ठाउँका सुविधाहरू	४०
५.२.१ कार्यस्थलमा प्रदान गरिएका सुविधाहरू	४०
५.२.२ बाल कामदारहरूको लागी फुर्सदको समय	४२
५.२.३ होटल र रेस्टुरेन्टमा काम गर्ने बालबालिकाको स्वास्थ्य स्थिति	४२
५.२.४ उपचारमा पाएको सुविधा पद्धति	४३
५.२.५ होटल र रेस्टुरेन्टमा काम गर्ने बालबालिकाहरूको भविष्यप्रति सोच	४४
५.२.६ हालको काम प्रति बालबालिकाको दृष्टीकोण	४५
५.२.७ होटल र रेस्टुरेन्टमा बाल कामदारहरूको नयाँ आकांक्षा	४६
५.३ बालबालिकाहरूलाई बालअधिकार र बालश्रमबारे जानकारीको स्थिति	४७
५.३.१ बाल अधिकारबारे थाहा पाउने माध्यम	४८
५.४ बाल श्रम बन्नुका कारणहरू	४९
५.४.१ आकर्षकको तत्व	५०
५.४.२ विकर्षणको तत्व	५१
५.४.३ कार्यस्थल परिवर्तन	५२
५.४.४ अघिल्लो काम छोड्नुको कारणहरू	५३
५.४.५ घर मालिक तथा घरमालिकका परिवारका अन्य सदस्यहरूसँगको घरेलु कामदार बालबालिकाहरूको सम्बन्ध	५३

५.६ बाल कामदारहरूले सामना गरेको समस्याहरू	५४
५.६.१ आश्रय र खानाको व्यवस्था	५६
५.६.२ बालबालीकालाई आफ्नो कामबाट हुने सन्तुष्टी	५७

अध्याय छ

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश	५८
६.२ निष्कर्ष	६०

सन्दर्भग्रन्थसूची

अन्तर्वाता अनुसूची

तालिका सुची

पेज नं.

तालिका नं. १ : बाल कामदारहरूको उमेर संरचना	२२
तालिका नं. १ : बाल कामदारहरूको उमेर संरचना	२३
तालिका नं. २ : बालकामदारहरूको जातिय संरचना	२४
तालिका नं.३ : लिङ्गका आधारमा बालश्रम	२५
तालिका नं. ४ : जिल्ला अनुसार बाल कामदारहरू	२६
तालिका नं ५ : बाल कामदारहरूको परिवारको आकार	२७
तालिका नं ६ : बालकामदारको आमाबाबुसँगको सम्बन्ध	२८
तालिका नं. ७ : बालकामदारहरूको पारिवारिक पेशा	२९
तालिका नं. ८ : बालकामदारका परिवारको खाद्य पर्याप्तता स्थिति	३१
तालिका नं. ९ : घर छोड्नु अघि परिवारलाई दिएको जानकारी	३२
तालिका नं १० : आमाबाबुद्वारा बालकामदारको काम गर्ने ठाउँको भ्रमण.	३३
तालिका नं. ११ : बाल कामदारहरूका शैक्षिक स्थिति	३४
तालिका नं.१२ : विद्यालय छोड्नको कारणहरू	३५
तालिका नं. १३ : शिक्षासम्बन्धी बालबालिकाका दृष्टिकोण	३६
तालिका नं १४ बालबालिकाहरूले गर्ने कामको प्रकृति	३६
तालिका नं १५ प्रतिदिन बाल कामदारहरूले काम गर्ने घण्टा	३७
तालिका नं १६ : बाल कामदारहरूको प्रति महिनाको आम्दानि	३८
तालिका नं १७ : बाल कामदारहरूका प्रति महिनाको आम्दानि	३९
तालिका नं १८ : बचत रकम कसलाई दिने	३९
तालिका नं. १९ : कार्यस्थलमा बाल कामदारहरूले पाउने सुविधाहरू	४१
तालिका नं २० बालबालिकाहरूको फुर्सदको समय	४२
तालिका नं २१ : बालकामदारहरूको स्वास्थ्य स्थिति	४३
तालिका नं २२ : होटल र रेस्टुरेन्टमा काम गर्ने बालबालिकाहरूले प्राप्त गरेका उपचार पद्धति.	४४
तालिका नं २३ : घरेलु कामदार बालबालिकाहरूको भविष्यको लक्ष्य	४५

तालिका नं २४ : हालको कामप्रति बालबालिकाको दृष्टिकोट	४६
तालिका नं २५ : होटल / रेस्टुरेन्टमा बालकामदारहरूको नयाँ आकांक्षा	४६
तालिका नं २६ : होटल/ रेस्टुरेन्टमा काम गर्ने बालबालिकालाई बालअधिकार बारे ज्ञान	४८
तालिका नं २७ : बालअधिकारबारे थाहा पाएको माध्यम	४८
तालिका नं २८ : होटल र रेस्टुरेन्टमा काम गर्नुका कारणहरू	५०
तालिका नं २९ : बालश्रमका आकर्षणका तत्वहरू	५१
तालिका नं ३० : बालश्रमका विकर्षणका कारण	५१
तालिका नं ३१ : कार्यस्थल परिवर्तन	५२
तालिका नं ३२ : अधिल्लो काम छोड्नुको कारणहरू	५३
तालिका नं ३३ : बालवाश्रमिकहरूका होटल मालिकसगँगको सम्बन्ध	५४
तालिका नं ३४ : बाल कामदारहरूले भोग्नु परेको समस्याहरू	५५
तालिका नं ३५ : बालकामदारहरूको लागी आश्रयको व्यवस्था	५६
तालिका नं ३६ : बालबालीकालाई आफ्नो कामबाट हुने सन्तुष्टी	५७